

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ТИПОЛОГІЇ ДЕМОКРАТИЧНОГО СПЕКТРУ ГІБРИДНОГО ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ

Сарбаш К.О.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

Досліджені дві типології демократичного субтипу гібридних політичних режимів, які спираються на функціональний і неінституціональний підходи. З'ясовані слабкі сторони та враховані переваги методології цих наукових напрямів у вивченні демократичного спектра гібридів. Ґрунтовно проаналізовані критерії типологізації дефектних демократій (функціональні й інституційні виміри дефектів). На підставі уточнення сутнісних аспектів гібридного режиму, запропоновані рекомендації щодо ускладнення та вдосконалення типологізації даного явища. Обґрунтовано доцільність конструювання двоспектральної, багатовимірної типології гібридного політичного режиму та розробки його відповідної двополюсної моделі.

Ключові слова: гібридний тип політичного режиму, авторитарний субтип, демократичний субтип, демократичний спектр, підтипи демократії.

Постановка проблеми. Політологічне дослідження в ідеалі повинне розгортатися, балансує на межі «достатності» між емпіричними й теоретичними способами та рівнями. З одного боку, політичне мислення суб'єкта пізнання не повинне занурюватись у «теоретичні хащі», а з іншого – не вдаватись до «квантофренії» в сорокінському значенні цього слова. В нашому випадку, поряд із випереджаючим накопиченням кількісних даних щодо конкретних різновидів «дефектних демократій» і різноманітних «пом'якшених форм авторитаризму», постала нагальна потреба узагальнення та критичного осмислення вже існуючих концепцій, вироблення теоретико-методологічного підґрунтя пізнання гібридного типу політичного режиму. За разом, розв'язання вказаних теоретичних проблем, при правильному їх прикладному застосуванні, здатне вирішувати питання, що стоять перед практичною політологією та політиками – вироблення науково-обґрунтованих стратегій виходу з «сірої зони» режимів та демократизації перехідного стану суспільства. Першому кроку на шляху до вироблення системної, об'ємної та цілісної моделі гібридного режиму здатне посприяти здійснення багаторівневої та двовимірної типологізації гібридного політичного режиму (далі – ГПР).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемність наявних спроб типологізації ГПР у аспекті наукової розробки теми полягає, по-перше, в їхній односторонності (типологізуються лише субтипи, що охоплюють демократичний або авторитарний спектр гібридного типу політичного режиму); по-друге, у недостатньому теоретичному обґрунтуванні (багато в чому через відсутність системних і есенціальістських підходів дослідженні ГПР); по-третє, у методологічній невваженості (адже правильна та послідовно проведена типологізація вкрай копітка епістемологічна робота); по-четверте, в об'єктивно складному предметі пізнання, що характеризується, принаймні, двоаспектною сутністю та різновекторністю динаміки свого розвитку. Попри різні недоліки, авторські розробки типологій ГПР запропонували наступні західні дослідники: М. Вірель, Л. Даймонд, Д. Кольєр, Г.-Й. Лаут, С. Левіцкі та Л. Вей, В. Меркель й А. Круасан, Л. Морліно, Ф. Шмітер.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Перелічені вище науковці типологізували режими передусім одного зі спектрів гібридного типу політичного режиму – демократичного чи авторитарного субтипів ГПР – систематизуючи або пропонуючи свою термінологію, яка б номінувала відповідні підтипи. Проте, ще й досі в політичній

науці не існує методологічних рекомендацій щодо синтетичного характеру поєднання даних концепцій обох спектрів ГПР в одну цілісну, системну та послідовну політологічну «метаконцепцію». Тому в даній статті автор поставила перед собою низку теоретичних завдань, зокрема: проаналізувати здобутки системно-функціонального та неінституціонального підходів у дослідженні певних аспектів демократій (включно з «пошкодженими» її формами); спираючись на отримані дані вивести певні конструктивні положення, які слугували б складовими теоретичних і методологічних засад вивчення ГПР; тим самим посприяти створенню теоретичного підґрунтя подальшого поєднання у двополюсну модель ГПР окремих евристично потенційних розробок із обох спектрів даного об'єкту пізнання в єдину стратегію дослідження.

Мета статті. Головною ціллю даної роботи є з'ясування евристичних можливостей певних типологій демократичного субтипу ГПР задля виявлення теоретичних перспектив системного двополюсного дослідження даного неklasичного типу політичного режиму.

Виклад основного матеріалу. В умовах нелінійності результатів «третьої хвилі» демократизації та невідповідності транзитологічної парадигми осмислення сутності й особливостей режимів «сірої зони», різноманітні концепції ГПР опинилися в ситуації відсутності надійного теоретичного й методологічного підґрунтя. На сьогодні переважна більшість цих розвідок теоретично мало розроблені й обґрунтовані та спираються переважно на довільні методики узагальнення емпіричного масиву даних, так і не виробивши послідовних підходів дослідження.

Поточна робота у своєму філософсько-теоретичному аспекті ґрунтується в першу чергу на ідеально-типологічному підході. Зважаючи на смислове переважання значень основних термінів теорії політичних режимів, а також на неузгодженість змісту більшості основних понять неklasичних політико-режимних концепцій, у дворівневному конструюванні «чистих» типів вбачається «розвантаження» шляхом ідеалізації (у веберівському розумінні) підтипів демократії. В нашому випадку це т. зв. демократичний субтип ГПР і його підтипи.

Одним із центральних понять теорії політичних режимів чи не найбільш аналізованим і до [необхідності досягнення на практиці] якого постійно приходять науковці є концепт «демократія». У транзитології, консолідології та різноманітних наукових студіях із дослідження «демократій із прикметниками», зазвичай цей термін уточнюють і означають

дескрипторами: «західна», «консолідована», «конституційна», «конституційно-правова», «ліберальна» тощо. Це робиться зовсім не для позначення її «ідеальною», «вищою» чи «досконалою» формою, проте з метою характеристики політичної системи, що максимально повно увібрала в себе як процедурні, так і нормативні (змістовні) риси й у прикладній площині відповідає критеріям демократичної форми організації публічної влади.

У плані проліферації понять, відповідно поставленим завданням, нами використовується категорія «функціональна демократія», яка набуло поширення передусім у німецькій традиції системного підходу дослідження феномену політичного режиму. Професор Вюрцбургського університету фахівець із порівняльної політології Ганс-Йоахім Лаут у своїх працях обґрунтовує доцільність використання в контексті типології демократії саме зазначеного терміна. Адже важко не погодитись із тим, що відмінність більшої частини режимів ґрунтується на підставі різниці характеру *функціонування* інститутів політичної системи суспільства, а не самої політико-інституційної підсистеми останньої, що в сучасному світі у більшості демократичних та авторитарних режимах майже не відрізняється.

Підхід Г.-Й. Лаута оригінальний і ще не проаналізований у вітчизняних наукових оглядах з питань демократизації. Він ставить перед собою завдання розробки функціональної *міри* демократії, яка теоретично обґрунтована й операціонально охоплює відмінності між справно функціонуючою демократією, а також політичними системами, які, по-перше, не є нормативно цілком демократичними, по-друге, не є навіть процедурно-мінімальними демократіями [1].

Наслідуючи Роберта Дала, Г.-Й. Лаут розуміє демократію не в якості самоцінності, а як комбінацію інших певних суспільно-політичних цінностей. Німецький дослідник вважає, що вирішальні критерії для визначення демократичності режиму проявляються у трьох вимірах (він називає їх ще «центральними нормами демократії»): свобода, рівність та обмеження публічної влади. Включення контролю як повноцінного виміру демократії, поряд зі свободою та рівністю, виокремлює підхід Г.-Й. Лаута з-поміж більшості інших теорій демократії, хоча питання про горизонтальну підзвітність і громадянський контроль влади отримують останніми роками все більше уваги [2]. Для належного функціонування демократії всі три виміри вважаються однаково важливими й повинні бути збалансованими (у випадку, наприклад, державної влади, її поділ має відбуватися не лише горизонтально, він повинен ґрунтуватися на організаційному та діяльно-практичному розподілі *функцій* даного виду політичної влади).

Таким чином, щоб бути функціонально спроможною демократія повинна виконувати, принаймні, три функції: задовільняти й гарантувати громадянські свободи (умовно назвемо цю функцію ліберальною), забезпечувати «політичну та правову» рівність (егалітарна функція), здійснювати самообмеження державної влади шляхом взаємоконтролю гілок влади та через підзвітність (функція контролю) [3]. Порушуючи хоча б одну вимогу, демократія вже не може вважатися функціональною.

Залежно від типу порушення та невиконання конкретної функції Г.-Й. Лаут виокремлює підтипи дефектних демократій: «неліберальна демократія» (відсутність свободи), «негалітарна демократія» (відсутність рівності) та неконтрольована демократія» (відсутність контролю) [цит. за: 4, с. 402]. На жаль, вчений не проводить паралелі з емпіричними

ми підтвердженнями його теоретичної схеми, хоча логіка побудови ідеальних типів цього і не вимагає. Цей недолік (саме так можна охарактеризувати відсутність зіставлення теоретичних розробок і емпіричних даних з позиції методологічних запитів концепції ГПР) компенсує теорія дефектної демократії Вольфганга Меркеля.

За подібною теоретичною схемою вивчають демократію В. Меркель і його співавтори (А. Круасан, Г.-Ю. Пуле, П. Т'єрі та ін.). Його система обґрунтовує ідеї дефектних демократій концептуально цікавить нас починаючи із того місця загальної стратегії дослідження субтипу демократії, де Г.-Й. Лаут зупиняється. Результати досліджень В. Меркеля та його колеги були викладені у великій кількості публікацій, спецвипуску фахового журналу та монографіях вказаних авторів. У статті ми спиратимемося на один російськомовний переклад роботи (2000 р.) та на три статті (2004 р.) наукового колективу на чолі з В. Меркелем, опубліковані в англомовному журналі «Демократизація», що дозволяє прослідкувати певні еволюційні доповнення і теоретичне вдосконалення теорії дефектних демократій.

Методологія дослідження дефектних демократій традиційно для німецької політології складна й амбітна. Доповнюючи визначальні для далевської поліархії виміри політичної участі та політичної конкуренції третім – конституційно-правовим – В. Меркель окреслює контури розуміння демократії як такої. Дані три виміри конкретизуються у шістьох параметрах функціонування влади (легітимність, доступ, монополія, структура, обсяг і спосіб), які уточнюються, своєю чергою, завдяки п'ятьом «частковим режимам» (критеріям) [5, с. 7–9]. В пізніше опублікованих працях В. Меркель дробить останні вже на десять критеріїв і вводить у дію за допомогою 34 показників, однак ці два етапи аналізу, через обсяг, який необхідний для пояснення, ми не розглядатимемо.

Для досягнення завдань, поставлених у роботі, нас цікавить, передусім, початковий етап його громіздкого дослідження – конструювання «чистих» типів (а саме параметри на підставі яких В. Меркель виокремлює підтипи дефектних демократій і результат, зокрема номінативний аспект). Критерії типологізації вже висвітлені, кінцеві ж результати, які широко охоплюють режими демократичного спектру ГПР, наведені нижче.

Типологія, запропонована німецьким політологом, складається з п'яти підтипів: один функціональний (вчений називає його по-різному: конституційна, конституційно-правова, ліберальна демократія) та чотири дефектних підтипів демократії. Конституційно-правову демократію В. Меркель із колегами відносять теж до категорії «демократії з прикметниками», інші ж підтипи за своєю сутністю, коректніше зараховувати вже до інтегральної категорії ГПР, а не до демократії у «генетично-чистому» розумінні.

В ранніх своїх статтях дослідник виокремлював три підтипи дефектних демократій: ексклюзивну демократію, неліберальну демократію та демократію з зарезервованими доменами (останній підтип А. Круасан і В. Меркель ще називають: «анклавною демократією», «опікунською демократією» чи «демократією з «групами вето») [5]. Здійснюють це німецькі політологи відповідно зазначеним вище критеріям і корелюючи їх із параметрами трьох вищезгадуваних вимірів, точніше на підставі домінуючого в тому чи тому підтипі демократії дефекту. Іншими словами: демократія характеризується певним інституційним мінімумом в їхньому харак-

тері функціонування; набір цих політичних інститутів відповідає сутнісним вимірам, а порушення конкретного виміру й визначає підтип демократії та властивий їм інституційний дефект.

Таким чином, окрім конституційно-правової демократії (яка «створює інституційний мінімум для реалізації демократичних критеріїв панування» [5, с. 10] і забезпечує належну «логіку функціонування» у всіх трьох вимірах), В. Меркель виокремлює: підтип ексклюзивної демократії (на підставі порушення демократичності виборчих процедур або обмеження виборчого права чи суверенітету народу стосовно доступу до влади), неліберальний підтип демократії (часткове недотримання/відсутність гарантій громадянських прав і свобод), демократію з зарезервованими доменами (функціонально-інституційна неефективність уряду, пов'язана з порушенням конституційних гарантій «права» та монополії на владу) [5].

В пізніших публікаціях дослідник виокремив із останнього виміру ще один дефект і запропонував розглядати поняття делегованої демократії в якості окремого підтипу дефектної демократії (на підставі порушення горизонтальної підзвітності уряду) [6, с. 50]. До цього В. Меркель сумнівався в послідовності О'Донелом «обґрунтування цього поняття через «пошкодження» ліберальної конституційно-правової демократії» [5, с. 12]. Усі підтипи, що згадувалися раніше є «чистими» з позиції ідеально-типологічного підходу, а в реальному політичному житті, вони реалізуються у змішаних формах.

В підсумку, група дефектних підтипів демократичного гібридного режиму характеризується «значною мірою функціонування демократичного виборчого режиму для вибору правителів, які, однак, через перебої в операційній логіці («functional logic») одного чи більше компонентів, втрачають додаткові контрфорси, що у функціональній демократії є необхідним для забезпечення свободи, рівності й контролю (курсиви наш – К. С.)» [6, с. 43]. Тобто, неінституціональний підхід, на який спираються дослідники, по-перше, не суперечить функціональному Г.-Й. Лаута; по-друге, в деяких принципах логічно впливає з нього; і, по-третє, в багатьох аспектах доповнюють один одного.

Неінституціоналізм як один із підходів багатогранної методології дослідження дефектної демократії сприяє кращому розумінню основних причин дефектів, на що, зокрема, і був розрахований підхід Макса Вебера, як засіб, яким він намагався вдосконалити методологію соціології знання, ставлячи за мету зрозуміти й пояснити соціальні явища. Наприклад, використовуючи каузальний метод у вивченні конкретних дефектних демократій в Азії, Східній Європі та Латинській Америці, В. Меркель (та А. Круасан.) звертають увагу на те, що дефекти, характерні для неліберальної демократії та демократії з зарезервованими доменами, успадковуються інститутами (включно з неформальними) й неінституціоналізованими практиками з недемократичного минулого, у той час як делегована демократія формується вже в процесі транзиту та подальшої реконфігурації політичних інститутів [7]. Крім цього підтверджується теоретична валідність даної теорії емпіричними даними, яка систематизуючи емпіричний матеріал завдяки типології свідчить про свою користь для концепції гібридних режимів.

З праць авторів аналізованої теорії, які орієнтовані переважно на емпіричні дані, можна вивести деякі узагальнення; ці умовиводи можна б було розцінювати в якості певних тенденцій розвитку дефектних демократій, які паралельно стосуються функціонування ГПР загалом. Пропонуємо невичерпний їх перелік: більшість ГПР демократичного субтипу; дефектні демократії не обов'язково характеризують перехідний стан суспільства; не є поширеним серед дефектних демократій авторитарний реверс; серед дефектних демократій, домінують неліберальні демократії, риси яких часто поєднуються із практиками делегованості; дефектні демократії коливаються в природі їх дефектів; ексклюзивні демократії стають все більш рідкісними; в кожному регіоні деякі конкретні дефекти маєть типові риси [6, 7, 8].

Висновки і пропозиції. На шляху досягнення генералізованої мети – побудови інтегральної теорії гібридних режимів – етапним видається спосіб апробування синтезу найбільш системних методологічних розробок, кожна з яких виконує свою роль у дослідженні даного політичного феномену. В статті, ґрунтуючись на функціональному та неінституціональному підходах, ми спробували поєднати результати відповідним чином сконструйованих підтипів демократичного спектру ГПР.

З'ясування сутнісних вимірів функціонування демократії (потенційних сфер гібридизації демократичного субтипу чи «арен демократичного суперництва в артократіях» [9]) – один із основних теоретичних напрямів дослідження, котрий видається найбільш перспективним на початковому етапі пізнання двоаспектних властивостей гібридного режиму. На підставі виявлення основного дефекту (дисфункції) у конкретному вимірі, стає можливим спрощення й ідеалізація складності та багатоманітності даного політико-режимного явища з подальшим конструюванням «ідеального» типу (субтипу демократії). Відповідно, уможлиблюється конкретизація невідповідності характеру діяльності політичних інститутів їхньому функціональному призначенню, ступінь інституціоналізації та міра демократичності.

«Вимірювання міри демократії» (Г.-Й. Лаут) можна продовжити методом шкалювання й на авторитарний спектр гібридного типу режиму, з'ясовуючи ступінь жорсткості застосування способів реалізації політичної влади та рівень монополізації публічної влади конкретним видом авторитаризму. Вимірювання авторитарності недемократичного спектру ГПР – перша перспектива, яку відкриває типологія його демократичного субтипу. В підсумку, конструюється лінійна площина двополусної моделі гібридного режиму. Таким чином, наступний крок на шляху створення когнітивної моделі даного режиму вбачається в її об'ємному наповненні змісту.

Друга перспектива, яка відкривається типологією «дефектних демократій», полягає в тому, що з'являється когнітивний зразок, принаймні за симетрією з яким, можна конструювати недемократичні підтипи ГПР, з подальшою розробкою системної типології вже авторитарного спектру гібридних режимів. Адже існуючі концепції «електорального авторитаризму» (А. Шедлер) та «конкурентного авторитаризму» (Л. Вей і С. Левіцкі), з цим завданням не справляються. На наш погляд, побудувати цілісну типологію авторитарного спектру ГПР можна шляхом розробки багатofакторної типології та полівмірного спектрального моделювання.

Список литературы:

1. Weir S. Political power and democratic control in Britain / S. Weir, D. Beetham. – Routledge, 2002. – 518 p. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://books.google.ru/books?id=8IppqOchGWEC&pg=PA35&dq=The+political+system+in+Britain&lr=&hl=uk#PRA2-PT1,M1>
2. Schedler A. The self-restraining state: power and accountability in new democracies / A. Schedler, L. Diamond, M. Plattner. – Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 1999. – 395 p.
3. Lauth H.-J. The matrix of democracy. A three-dimensional approach to measuring the quality of democracy and regime transformations / H.-J. Lauth // Würzburger Arbeitspapiere zur Politikwissenschaft und Sozialforschung (WAPS). – 2015. № 6. – Pp. 1-30.
4. Bogaards M. How to classify hybrid regimes? Defective democracy and electoral authoritarianism / M. Bogaards // Democratization. – 2009. – Vol. 16. – № 2. – Pp. 399-423.
5. Меркель В. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях / В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 6-17.
6. Merkel W. Embedded and defective democracies / W. Merkel // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – № 5. – Pp. 33-58.
7. Merkel W. Consolidated or defective democracy? Problems of regime change / W. Merkel, A. Croissant // Democratization: Special Issue. – 2004. – Vol. 11. – № 5. – 246 p.
8. Merkel W. Conclusion: good and defective democracies / W. Merkel, A. Croissant // Democratization. – 2004. – Vol. 11. – № 5. – Pp. 199-213.
9. Levitsky S. The rise of competitive authoritarianism / S. Levitsky, L. Way // Journal of Democracy. – 2002. – Vol. 13. – № 2. – Pp. 51-65.

Сарбаш Е.А.

Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ТИПОЛОГИИ
ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО СПЕКТРА ГИБРИДНОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО РЕЖИМА****Аннотация**

Исследованы две типологии демократического субтипа гибридных политических режимов, опирающихся на функциональный и неинституциональный подходы. Выявлены слабые стороны и учтены преимущества методологии этих научных направлений в изучении демократического спектра гибридов. Основательно проанализированы критерии типологизации дефектных демократий (функциональные и институциональные измерения дефектов). На основании уточнения сущностных аспектов гибридного режима, предложены рекомендации по совершенствованию типологизации данного явления. Обоснована целесообразность конструирования двухспектральной, многомерной типологии гибридного политического режима и разработки его соответствующей двухполюсной модели.

Ключевые слова: гибридный тип политического режима, авторитарный субтип, демократический субтип, демократический спектр, подтипы демократии.

Sarbash K.O.

National Pedagogical University named after M.P. Dragomanov

**THEORETICAL PERSPECTIVES TYPOLOGY DEMOCRATIC OF SPECTRUM
OF HYBRID POLITICAL REGIME****Summary**

We studied two typologies of democratic subtype of hybrid political regime which are based on the functional and non-institutional approaches. Were clarified weaknesses and taken into consideration benefits of the methodology of these scientific directions which are used in the study of the democratic spectrum of hybrids. Thoroughly analyzed the criteria for a typology of defective democracies (functional and institutional dimensions of defects). Based on the specification of the essential aspects of the hybrid regime were proposed recommendations for the improvement of the typology of the phenomenon. The expediency of construction duo spectral multidimensional typology of hybrid political regime and the development of its respective two-pole model.

Keywords: hybrid type of political regime, authoritarian subtype, democratic subtype, democratic spectrum, subtypes of democracy.